

تحلیل کارایی پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی (پروتکل آکتائو) در حفظ محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی‌های نفتی

دکتر مونا آقاسیدجعفر کشفی* - مهناز زاویه شام اسبی**

چکیده:

دریای خزر، به دلیل وجود منابع عظیم نفت، از مناطق حائز اهمیت در جهان محسوب می‌شود. استخراج نفت و حمل و نقل دریایی آن در دریای خزر، به طور چشمگیری در حال افزایش است. از سوی دیگر، عمده‌ترین آلودگی دریای خزر، آلودگی نفتی ناشی از بهره‌برداری و حمل و نقل نفت می‌باشد. آگاهی از اثرات مخرب آلودگی نفتی، ضرورت اتخاذ راهکارهای لازم جهت پیشگیری، مقابله و آمادگی منطقه‌ای در برابر این آلودگی را مطالبه می‌کند. از آنجاکه کشورها به تنهایی قادر به حفظ محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی نفتی، نیستند، همکاری‌های منطقه‌ای در پرتو تعهدات بین‌المللی نقش مهمی در این حوزه دارد. در مقاله حاضر، با مطالعه کنوانسیون منطقه‌ای چهارچوب حفاظت از محیط‌زیست دریایی دریای خزر، به تحلیل نقش پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی، الحاقی به کنوانسیون مزبور، در جهت حفظ محیط‌زیست خزر از آلودگی‌های نفتی از طریق ایجاد و اجرای طرح‌های ضروری ملی و منطقه‌ای به نحو مؤثری مورد اجرا قرار می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها:

دریای خزر، آلودگی نفتی، کنوانسیون تهران، پروتکل آکتائو، محیط‌زیست.

* مدرس دانشکده علوم انسانی دانشگاه علم و فرهنگ، دکترای حقوق نفت و گاز، دانشکده حقوق و علوم

Email: mona_asj_kashfi@ut.ac.ir

سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، نویسنده مسئول

** کارشناسی ارشد حقوق نفت و گاز، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران

Email: mahnaz.zavie@gmail.com

مقدمه

دریای خزر، بزرگ‌ترین دریای بسته جهان است که به خاطر وجود منابع عظیم نفت و گاز از مناطق حائز اهمیت در جهان محسوب می‌شود. این دریا، بعد از منطقه خاورمیانه و کشور روسیه، سومین ذخایر بزرگ نفتی جهان را در خود جای داده است.^۱ آلودگی از مهم‌ترین مشکلات محیط‌زیست دریای خزر به‌شمار می‌رود که از طریق منابع مختلفی ایجاد می‌شود. بهره‌برداری از منابع نفت و گاز در دریای خزر یکی از دلایل آلودگی نفتی این دریاست.^۲ دیگر منبع آلوده‌کننده دریای خزر، نشت مواد نفتی طی حمل‌ونقل دریایی از طریق نفتکش‌ها و لوله‌های انتقال نفت و گاز است.^۳ به‌طورکلی، از منابع آلودگی نفتی دریای خزر می‌توان به مواردی نظیر حوادث ناشی از حفاری سکوها، فوران چاه‌های حفاری شده، زباله‌های ناشی از تولیدات نفتی، صدمه دیدن لوله‌های متصل به میدان نفت، فرو ریختن تأسیسات حفاری چاه‌ها، فقدان مخزن برای ذخیره کردن نفت و تصادفات در حین حمل‌ونقل اشاره داشت.^۴ از آنجایی که مواد نفتی واردشده به دریا از یک کشور به قلمروی دیگری انتقال می‌یابد، ایجاد یک حادثه مجزاً و منفرد در قلمروی یک کشور می‌تواند به محیط‌زیست کشورهای دیگر آسیب برساند.^۵ چنین عواملی در کل دریای خزر، ماهیگیری، گردشگری و سلامت عمومی را تهدید می‌کند.^۶

آثار زیان‌بار آلودگی‌های نفتی دریای خزر، لزوم تقویت سازکارهای قانونی، اجرایی و

۱. گروه مطالعات توسعه پایدار و محیط‌زیست، محیط‌زیست دریای خزر؛ الزامات کنوانسیون تهران؛ دستاوردها و چالش‌ها (تهران: معاونت پژوهش‌های روابط بین‌الملل مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۵)، ۱۸.

۲. رضا سیمبر، «بحران زیست‌محیطی و امنیت دریای خزر»، *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز* ۴۰ (۱۳۸۱)، ۱۴۰.

۳. محمدرضا عباسی ترکمانی، «آلودگی دریای خزر؛ لزوم احترام به قواعد بین‌المللی محیط‌زیست و مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها»، *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز* ۲۷ (۱۳۷۸)، ۶۱ نک:

Joint E&P Forum and UNEP, *Environmental Management in Oil and Gas Exploration; an Overview of Issues and Management Approaches* (UK: Oxford, 1997), 61.

پس از اتمام حفاری و شروع بهره‌برداری از چاه یا چاه‌های حفرشده، هر آن ممکن است آلودگی نفتی رخ دهد. نشت نفت در اثر فوران کمتر اتفاق می‌افتد، اما در صورت چنین رخدادی حجم بالایی از مواد نفتی نشت می‌کند؛ برای مثال، فوران اکوفیسک براوو در دریای شمال طی بیش از هفت روز و نیم معادل ۱۵ تا ۲۲ هزار تن نشت نفت داشته است. نک:

Michalis Christou, *Safety of Oil and Gas Operation: Lessons from Past Accident Analysis* (European Union, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012), 16-17.

4. Igor S. Zonn, *Engineering Research Production Center on Water Management, Land Reclamation and Ecology-Handbook of Environmental Chemistry* (Berlin: Springer, 2005), 231

۵. مونا آقاسیدجفر کشفی، *حقوق محیط‌زیست و توسعه پایدار صنعت نفت و گاز (تهران: مجد، ۱۳۹۷)*، ۱۰۲.

6. I.M. Efendiyeva, "Ecological Problems of Oil Exploitation in the Caspian Sea Area," *Journal of Petroleum Science and Engineering* 28(4) (2000): 228

نظارتی در سطح منطقه جهت حفظ محیط‌زیست این دریا در برابر آلودگی‌های نفتی را دوچندان می‌کند.^۷ بر همین اساس، همکاری‌های بین‌المللی و به‌خصوص منطقه‌ای برای حفظ تعادل اکوسیستم دریای خزر و بقای تنوع زیستی آن، ضرورت دارد. در مقاله حاضر، کنوانسیون چهارچوب حفاظت از محیط‌زیست دریایی خزر (کنوانسیون تهران ۱۳۸۲) به‌عنوان اولین سند قانونی منطقه‌ای میان کشورهای ساحلی خزر، بررسی می‌شود. لازم‌الاجرا شدن کنوانسیون مذکور، نمی‌تواند به‌تنهایی عاملی در جهت مقابله و کاهش آلودگی دریای خزر شود و این مهم با اجرای پروتکل‌های الحاقی آن، میسر خواهد بود. از همین بابت، پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی الحاقی به کنوانسیون تهران (پروتکل آکتائو ۱۳۹۱) نیز مورد مطالعه قرار می‌گیرد. اکثر پژوهشگران، مباحث محیط‌زیستی دریای خزر را به‌طور عام مورد مطالعه قرار داده‌اند و به‌طور خاص به بحث آلودگی نفتی دریای خزر و بررسی پروتکل آکتائو نپرداخته‌اند؛ بنابراین این پژوهش درخصوص پروتکل مزبور، ضرورت می‌یابد.

سؤال اصلی این مقاله این است که چگونه پروتکل آکتائو حفظ محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی‌های نفتی را تأمین می‌نماید؟ مقاله حاضر بر این فرضیه استوار است که پروتکل آکتائو در جهت حفظ محیط‌زیست خزر از آلودگی‌های نفتی از طریق ایجاد و اجرای طرح‌های ضروری ملی و منطقه‌ای به‌نحو مؤثری مورد اجرا قرار می‌گیرد.

۱- پیشینه

دولت‌های ساحلی منطقه دریای خزر، به‌دنبال امضای تعدادی موافقت‌نامه‌های زیست‌محیطی پس از فروپاشی شوروی، در ماه مه سال ۱۹۹۸ م در ملاقات کنفرانس رامسر، رسماً «برنامه محیط‌زیست دریای خزر» را برپا داشتند.^۸ هدف این برنامه، توسعه پایدار و مدیریت محیط‌زیست خزر شامل منابع جاندار و کیفیت آب می‌باشد تا اینکه مردم آن منطقه بتوانند بیشترین استفاده را از دریای خزر داشته باشند؛ اما باید ضمن استفاده از منابع دریا، از سلامت

۷. بهرام مستقیم، *حفظ محیط‌زیست دریای خزر راهکارهای دیپلماتیک* (تهران: وزارت امور خارجه، ۱۳۸۴)، ۹۳، همچنین نک:

Agha Bayramov, "Great Game Visions and the Reality of Cooperation around Post-Soviet Transnational Infrastructure Projects in the Caspian Sea Region," *East European Politics* 35 (2019): 5, Accessed August 2019, doi: 10.1080/21599165.2019.1612372.

۸. محمد ولی‌محمدی، «مقابله با آلودگی زیست‌محیطی دریای خزر در پرتو حقوق بین‌الملل با تأکید بر آلودگی نفتی» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۵)، ۱۱۶.

عمومی، همبستگی بومی و پایداری منطقه برای نسل آینده محافظت نمایند.^۹ ثمره این برنامه، تدوین یک چهارچوب حقوقی زیست‌محیطی به‌منظور ایجاد تعهدات برای کشورهای ساحلی بود که این سند تحت عنوان «پیش‌نویس کنوانسیون حفاظت محیط‌زیست دریایی دریای خزر» در سال ۱۳۸۲ ش در تهران به امضاء رسید و عنوان «کنوانسیون تهران»^{۱۰} را به خود اختصاص داد.^{۱۱} این کنوانسیون در نهایت در تاریخ ۲۱ مرداد ۱۳۸۵ ش لازم‌الاجرا گردید. هدف کنوانسیون تهران، حفاظت از محیط‌زیست دریای خزر از کلیه منابع آلوده‌کننده از جمله حفاظت، نگهداری، احیاء و استفاده منطقی و پایدار از منابع زیست دریای خزر بیان شده است. بر اساس این کنوانسیون، کشورهای ساحلی دریای خزر در زمینه جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی، جلوگیری از ورود، کنترل و از بین بردن گونه‌های مهاجم، موارد اضطراری زیست‌محیطی، حفاظت و نگهداری و احیای منابع زنده دریایی، مدیریت مناطق ساحلی، نوسانات سطح آب دریای خزر، ارزیابی زیست‌محیطی، پایش، تحقیق و توسعه، تبادل و دسترسی به اطلاعات و سایر موارد موظف به همکاری خواهند بود.^{۱۲} به‌طور کلی هدفی که دولت‌های حاشیه دریای خزر بنا به تعهدشان در کنوانسیون، دنبال می‌کنند، مقابله با کلیه منابع آلودگی است و باتوجه‌به وضعیت موجود استحصال و انتقال نفت در این دریا، آلودگی ناشی از نفت، می‌بایست بزرگ‌ترین دغدغه دولت‌های مزبور باشد.^{۱۳}

طرف‌های متعاقد کنوانسیون تهران متعهد شده‌اند که حفاظت کامل از دریای خزر را در برابر هرگونه آلودگی تضمین نمایند.^{۱۴} در این راستا به‌منظور دستیابی به اهداف این کنوانسیون، دولت‌های متعاقد در زمینه توسعه و تصویب پروتکل‌ها، پیوست‌ها و اصلاحات از طریق انجام تحقیقات علمی و تبادل اطلاعات در کنفرانس‌ها برای اجرای این کنوانسیون و

9. Ali Pak and Manuchehr Farajzadeh, "Iran's Integrated Coastal Management Plan: Persian Gulf, Oman Sea and Southern Caspian Sea Coastlines," *Ocean & Coastal Management* 50(9) (2007): 770.

10. Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea (Tehran Convention).

۱۱. جمهوری اسلامی ایران از سال ۱۳۸۴ به این کنوانسیون ملحق شده است.

۱۲. پورهاشمی و اکرامی، «بررسی چالش‌های حقوقی کنوانسیون تهران درباره حفاظت محیط‌زیست دریای خزر»، راهبرد ۶۹ (۱۳۹۲)، ۶۹.

۱۳. ولی‌محمدی، پیشین، ۱۷۳.

۱۴. جمشید ممتاز و معصومه سیف‌افجه‌ای، «کنوانسیون چارچوب تهران در خصوص حمایت از محیط‌زیست دریای خزر»، سیاست خارجی ۴ (۱۳۹۵)، ۶۷۵.

پروتکل‌های آن با یکدیگر و با سازمان‌های ذی‌صلاح بین‌المللی، همکاری خواهند نمود.^{۱۵} به عبارت دیگر، کنوانسیون تهران منشأ توافق کلی اعضای متعاقد است که جزئیات آن به اسناد دیگری تحت عنوان پروتکل ارجاع می‌شود.^{۱۶} پروتکل‌ها فراتر از کنوانسیون‌ها هستند و هرچه در کنوانسیون به آن پرداخته نشده است، در پروتکل‌ها سعی شده است که موردتوجه قرار گیرد.^{۱۷}

بر اساس توافق منطقه‌ای در سال ۲۰۰۴ م - که در تهران حاصل شد - کشورهای منطقه به پیگیری نسبت به چهار پروتکل اولویت بخشیدند و تصمیم بر آن شد تا برنامه محیط‌زیست دریای خزر آنها را پیگیری نماید. این چهار پروتکل عبارتند از: ۱- پروتکل حفاظت از تنوع زیستی^{۱۸} (مطابق با ماده ۴ کنوانسیون)؛ ۲- پروتکل حفاظت از دریای خزر در برابر آلودگی‌های ناشی از منابع مستقر در خشکی^{۱۹} (مطابق با ماده ۷ کنوانسیون)؛ ۳- پروتکل آمادگی واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی (مطابق با ماده ۱۳ کنوانسیون)؛ و ۴- پروتکل ارزیابی اثرات زیست‌محیطی فرامرزی^{۲۰} (مطابق با ماده ۱۷ کنوانسیون). اهمیت این پروتکل تا جایی است که برخی محققین معتقد هستند بدون این

۱۵. آقاسیدجعفر کشفی، پیشین، ۳۳.

۱۶. پورهاشمی و اکرامی، پیشین، ۶۹.

۱۷. گروه مطالعات توسعه پایدار و محیط‌زیست، پیشین، ۲۰ و ۲۳.

۱۸. پروتکل حفاظت تنوع زیستی، به حفاظت از تنوع زیستی دریای خزر با تأکید بر حفاظت گونه‌ای و همچنین حفاظت از زیستگاه‌ها می‌پردازد. این پروتکل در پنجمین کنفرانس کشورهای عضو کنوانسیون تهران که در اردیبهشت ماه ۱۳۹۳ در ترکمنستان برگزار شد، موردتأیید نهایی قرار گرفته و به امضای وزرای محیط‌زیست ایران و ترکمنستان رسید. سایر کشورها نیز در مدت زمان تعیین شده، پروتکل مذکور را امضاء خواهند کرد.

۱۹. پروتکل آلودگی ناشی از منابع و فعالیت‌های منشأ خشکی تهیه شده است و به امضای ایران نیز رسیده اما هنوز لازم‌الاجرا نگردیده است؛ لازم‌الاجرا شدن این پروتکل، گامی مؤثر در زمینه حفاظت محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی‌ها می‌باشد. پیش‌نویس متن این پروتکل در جلسات متعددی که بسیار بحث‌برانگیز بوده‌اند، توسط کارشناسان منطقه موردبازبینی قرار گرفته و سرانجام متن این پروتکل در چهارمین کنفرانس کشورهای عضو کنوانسیون تهران در آذر سال ۱۳۹۱ (دسامبر ۲۰۱۲ م) موردتصویب کلیه کشورهای عضو قرار گرفته است. این پروتکل درحال حاضر مصوبه هیئت دولت را دریافت کرده و مراحل تصویب توسط مجلس شورای اسلامی را طی می‌کند.

۲۰. بر اساس پروتکل ارزیابی اثرات زیست‌محیطی فرامرزی، کشورهای عضو متعهد می‌گردند تا پیش از اجرای طرح‌های بزرگ که احتمال دارد اثرات سوء فرامرزی برای سایر کشورها در منطقه دریای خزر ایجاد کنند، مطالعات ارزیابی اثرات زیست‌محیطی انجام داده و گزارش آن را به دبیرخانه کنوانسیون و کشورهای عضو درخواست‌کننده، ارائه دهند. این پروتکل هنوز تحت بررسی کارشناسی توسط کشورهای منطقه قرار دارد. زهرا ساکی، آلودگی دریای خزر و مسئولیت حقوقی کشورهای پیرامون آن (تهران: گیوا، ۱۳۹۶)، ۷۰ و ۷۱.

چهار پروتکل، کنوانسیون تهران مجموعه‌ای از اظهارات عمومی بدون اقدامات و تعهدات عینی برای حفاظت از محیط‌زیست دریای خزر است.^{۲۱}

۲- پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی (الحاقی به کنوانسیون تهران)^{۲۲}

پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی^{۲۳} در آگوست ۲۰۱۱ م امضاء شد^{۲۴} که به آن پروتکل آکتائو^{۲۵} نیز گفته می‌شود. کنوانسیون تهران و پروتکل آکتائو، یک چهارچوب قانونی برای اقدامات مرتبط به همکاری منطقه‌ای در سوانح آلودگی دریایی، فراهم آوردند. این اسناد قانونی، طرفین قرارداد را ملزم می‌کنند که به صورت فردی و جمعی، اقدامات ضروری را به طور مؤثر برای آمادگی و واکنش در مقابل با سوانح آلودگی نفتی دریایی، شروع کنند.^{۲۶} پروتکل با حمایت سازمان بین‌المللی دریانوردی آماده شده است. این پروتکل طرح واکنش اضطراری در مواجهه با سوانح آلودگی نفتی را ارائه داده است. به طور خاص، در تعهدات طرف‌های این پروتکل به کنوانسیون بین‌المللی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی^{۲۷} و کنوانسیون مارپل اشاره می‌شود. همچنین پروتکل مذکور، به رفع

21. Elena Karataeva, "Can the Caspian Sea Survive Its Own Oil-Environmental Regulation of the Offshore Oil and Gas Industry in the Caspian Sea," *The International Journal of Marine & Coastal Law* 29(3) (2014): 446.

22. Protocol Concerning Regional Preparedness, Response and Cooperation in Combating Oil Pollution Incidents to the Framework Convention on the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea (2011).

23. Protocol Concerning Regional Preparedness, Response and Cooperation in Combating Oil Pollution Incidents (2011).

۲۴. درمورد پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی - که قبلاً پروتکل حوادث ناشی از آلودگی نفتی نام داشت - مذاکراتی در فاز اول برنامه محیط‌زیست خزر، پیش از امضای کنوانسیون تهران در سال‌های ۲۰۰۳-۲۰۰۰ م انجام شد. در فاز دوم برنامه یک جلسه منطقه‌ای درخصوص این پروتکل برگزار شد که طی آن تمامی متن این پروتکل مورد توافق کشورهای ساحلی قرار گرفت. این پروتکل، پس از سال‌ها بحث و بررسی توسط کارشناسان کشورهای عضو کنوانسیون تهران، سرانجام در سومین نشست کشورهای عضو کنوانسیون در قزاقستان به امضای مسئولین محیط‌زیست کشورهای حاشیه دریای خزر رسید و پروتکل آکتائو (محل امضای پروتکل در قزاقستان) نام گرفت. گروه مطالعات توسعه پایدار و محیط‌زیست، محیط‌زیست دریای خزر، پیشین، ۸۳ و پورهاشمی و اکرامی، پیشین، ۷۱.

25. Aktau-Protocol

26. "Caspian Sea Plan Concerning Regional Co-operation in Combating Oil Pollution in Cases of Emergency (2017)," Tehran Convention, 2, <http://www.tehranconvention.org/IMG/pdf/Aktau_Protocol.pdf> (Last Accessed August 2, 2019).

27. International Convention Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation (1990)

آثار نشت نفت و شرایط اضطراری مربوطه می‌پردازد.^{۲۸}

۲-۱- اهداف و دامنه شمول پروتکل

بر اساس ماده ۳ پروتکل، هدف آن عبارت است از تحقق اقدامات منطقه‌ای به منظور آمادگی، واکنش و همکاری برای حفاظت از دریای خزر در قبال آلودگی نفتی ناشی از منابع مستقر در خشکی و همچنین آلودگی نفتی ناشی از فعالیت‌هایی که با تخلیه، رهاسازی یا نشت نفت یا احتمال بروز آنها، همراه است. باتوجه به این ماده، آلودگی‌های نفتی دو منشأ دارد: ۱- ناشی از منابع مستقر در خشکی؛ و ۲- ناشی از فعالیت‌های نفتی در دریا^{۲۹}؛ بنابراین اقداماتی که ضرورت دارد، برای حفاظت از دریای خزر در مقابله با آلودگی نفتی، انجام شود، باید در دریا و خشکی صورت پذیرد. بر همین اساس، در مقدمه پروتکل، «قصد طرف متعاقد مبنی بر حفاظت از محیط‌زیست دریایی و مناطق ساحلی در برابر آلودگی نفتی» مورد توجه قرار گرفته است؛ بنابراین می‌توان گفت که هدف پروتکل، محدود به حفاظت از محیط‌زیست دریا نمی‌شود، بلکه حفاظت از مناطق ساحلی نیز از اهداف آن می‌باشد.

از دیگر اهداف پروتکل، «نهادینه شدن همیاری متقابل و همکاری بین‌المللی طرف‌های متعاقد» جهت مقابله با سوانح آلودگی نفتی در دریای خزر می‌باشد. بحث واکنش و مقابله با آلودگی نفتی، زمانی مطرح می‌شود که سانحه آلودگی نفتی اتفاق افتد؛ اما از آنجاکه در پروتکل مذکور بحث پیشگیری و آمادگی درمقابل آلودگی نفتی نیز مطرح می‌باشد، لازم است در این مورد نیز اقدامات ضروری صورت پذیرد؛ پیشگیری درمقابل آلودگی نفتی به این معنا می‌باشد که تمام اقدامات ایمنی و کنترل‌کننده، به کار برده شود تا نشت نفت صورت نگیرد و تجهیزات کامل وجود داشته باشد تا اگر نشت نفت صورت گرفت از پخش شدن و گسترش آن جلوگیری شود.

باتوجه به ماده ۲ پروتکل، دامنه شمول پروتکل عبارت است از محیط‌زیست دریایی دریای خزر با در نظر گرفتن تغییرات سطح آب آن، اراضی که به علت نزدیکی به دریا تأثیر پذیرفته‌اند و آلودگی نفتی دریایی ناشی از منابع مستقر در خشکی. در زمان تصویب کنوانسیون تهران پیرامون دامنه شمول آن، بحث‌های بسیاری مطرح بود و این بحث‌ها به

28. Karataeva, op.cit. 447.

۲۹. باتوجه به مقدمه پروتکل، منشأ سوانح آلودگی‌های نفتی عبارتند از کشتی‌ها، خطوط لوله، سکوه‌های ثابت و شناور و چاه‌های متروک.

پروتکل آکتائو نیز تسری یافت. در پروتکل آکتائو، علاوه بر دامنه شمول کنوانسیون، دامنه بیشتری، یعنی رودخانه‌ها مورد توجه قرار گرفت، زیرا رودخانه‌ها به عنوان یکی از منابع آلودگی مستقر در خشکی می‌باشند. گرچه کشور ما، رودخانه‌های قابل کشتیرانی ندارد اما در کشورهایی مانند روسیه، بخشی از آلودگی‌های نفتی از رودخانه ولگا وارد دریای خزر می‌شود؛ بنابراین لازم است تا آلودگی‌های نفتی که از طریق رودخانه‌ها وارد دریا می‌شوند، نیز مورد توجه قرار بگیرند که در این پروتکل به صورت ضمنی، به آن اشاره شده است.

گستره فعالیت‌ها و برنامه‌های کشورهای متعاقد، مطابق با مفاد پروتکل، به دو مرحله «مقابله با سوانح آلودگی نفتی در دریا»^{۳۰} و «واکنش در صورت بروز سوانح آلودگی نفتی در دریا» تقسیم می‌شود؛ به عبارت دیگر، قبل از بروز سوانح آلودگی نفتی، کشورهای متعاقد باید آمادگی لازم به منظور اقدام مؤثر و فوری جهت مقابله با آن را داشته باشند. بر همین اساس، در مقدمه پروتکل آمده است که کشورها «در صورت بروز سوانح آلودگی نفتی در دریا به منظور کاهش صدمات ناشی از چنین حادثه‌ای، فوری و به طور مؤثر وارد عمل شوند.» همچنین در مقدمه پروتکل آکتائو به موضوع «اهمیت آماده‌سازی واقعی در سطح ملی برای مقابله با سوانح آلودگی نفتی در دریا» اشاره شده است. لازم به ذکر است که اقدامات کشورها به منظور به حداقل رساندن خطرات سوانح آلودگی نفتی در دریای خزر در دو سطح ملی (انفرادی) و مشترک (منطقه‌ای یا بین‌المللی) انجام می‌شود که در قسمت‌های مختلف پروتکل آکتائو مورد تأکید قرار می‌گیرد.

پایبندی کشورهای ساحلی دریای خزر به کنوانسیون تهران^{۳۱} برای حفظ محیط‌زیست

۳۰. طبق ماده ۱ پروتکل، منظور از «سانحه آلودگی نفتی» از جمله حوادث آلودگی نفتی، «واقعه یا سلسله وقایعی با منشأ یکسان است که به تخلیه نفت منجر شده یا بتواند منجر شود و محیط‌زیست دریایی یا خطوط ساحلی را تهدید نموده یا بتواند تهدید نماید و اقدام اضطراری یا واکنش فوری دیگری را ایجاب نماید.»

۳۱. گردهمایی طرف‌های متعاقد در اجلاس‌های دوره‌ای که توسط کنوانسیون پیش‌بینی شده، به طرفین متعهد این امکان را می‌دهد تا مذاکرات را تا حصول نتیجه دنبال کنند. البته حصول نتیجه منوط به کنار گذاشتن اختلافات سیاسی و انجام مذاکرات با حسن نیت می‌باشد. تاکنون پنج جلسه در سطح وزراء برای اجرای کنوانسیون تهران برگزار شده است که آخرین اجلاس در سال ۲۰۱۴- اردیبهشت ۱۳۹۳- تشکیل شد. همچنین جلسات کارشناسی مختلفی نیز بین نمایندگان سازمان‌های محیط‌زیستی کشورهای منطقه در زمینه کنوانسیون تهران و پروتکل‌های آن، برگزار شده است که آخرین جلسه آن در تاریخ ۱۳۹۷/۰۳/۲۷ در باکو تشکیل شد که نمایندگان سازمان حفاظت محیط‌زیست و سازمان بنادر و دریانوردی ایران نیز در آن حضور داشتند. ممتاز، سیف افجه‌ای،

دریای خزر از آلودگی‌های نفتی اهمیت بسیار دارد.^{۳۲} راهکار مؤثر دیگر جهت اجرایی شدن کنوانسیون تهران این است که شرکت‌های نفتی و کنسرسیوم‌های بین‌المللی در دریای خزر، موظف شوند تا رقم و مبلغ خاصی از هر قراردادی را که منعقد می‌گردد، جهت حفظ محیط‌زیست دریای خزر، به یک سازمان منطقه‌ای و نه به یک دولت خاص تخصیص دهند.^{۳۳} به عبارت دیگر، الزام شرکت‌های نفتی برای اختصاص بخشی از درآمدهای نفتی خود به طرح‌های حفاظت از محیط‌زیست خزر راهکاری مؤثر در جهت اجرایی شدن زمینه‌های اقتصادی کنوانسیون می‌باشد.^{۳۴}

۲-۲- تعهدات کشورهای متعاهد پروتکل

مطابق با مفاد پروتکل، دولت‌های ساحلی بر تعهدات خاصی توافق کرده‌اند که اساساً مرتبط هستند به گسترش طرح‌های ملی اضطراری و توانایی واکنش نسبت به آلودگی، توزیع اطلاعات به طرف‌های دیگر در مورد سازمان‌های ملی و مقام صالح ملی^{۳۵}، اطلاع‌رسانی به طرف‌های دیگر در سوانح آلودگی نفتی در خصوص پیشرفت‌ها و اقداماتی که صورت گرفته

۳۲. گروه مطالعات توسعه پایدار و محیط‌زیست، پیشین، ۱۸.

۳۳. همان، ۹۵.

۳۴. مطابق قسمت ث بند ۱ ماده ۱۲ پروتکل، در صورت اقتضاء جلساتی جهت مطالبه خدمات مالی و فنی از مؤسسات علمی و نهادهای بین‌المللی مربوط برای تحقق اهداف پروتکل، برگزار می‌شود. همچنین، از اقداماتی که کشورها در جهت اجرایی شدن پروتکل انجام می‌دهند، برگزار کردن جلسات مختلف با شرکت‌های بزرگ نفتی بین‌المللی از جمله توتال و بریتیش پترولیوم می‌باشد که در منطقه فعالیت دارند. از آنجاکه این شرکت‌ها بین‌المللی می‌باشند، از آنها درخواست کمک در زمینه مسائل محیط‌زیستی شده است. هر کدام از این شرکت‌ها نیز برای کمک اعلام آمادگی کردند. از جمله فعالیت‌های این شرکت‌ها، برگزاری کلاس‌های آموزشی، تمرینی و کمک‌های مالی است. همان، ۱۱۵.

۳۵. مطابق ماده ۱ پروتکل، مقام صالح ملی به معنای مقام ملی منصوب از سوی هر طرف متعاهد است که مسئولیت آماده‌سازی و واکنش نسبت به سوانح آلودگی نفتی را عهده‌دار است و همچنین مسئول اجرا و تحقق تعهدات مندرج در این پروتکل می‌باشد؛ بنابراین، مقام صالح ملی علاوه بر اینکه مسئول اجرای پروتکل می‌باشد، در دو مرحله «قبل از سانحه آلودگی نفتی» و «بروز سانحه آلودگی نفتی» مسئولیت آماده‌سازی و واکنش را دارد. در ایران، به صورت کلی، مرجع و متولی مبارزه با آلودگی نفتی در دریا، سازمان بنادر و دریانوردی می‌باشد. در نتیجه تمامی اقدامات اجرایی باید از طریق سازمان مذکور انجام شود و سازمان حفاظت محیط‌زیست، به عنوان مرجع صلاحیتدار ملی است که پروتکل را امضاء کرده و مسئولیت آن را پذیرفته است. طبق تعریف پروتکل، منظور از مقام صالح ملی، مجری پروتکل می‌باشد که در حال حاضر سازمان بنادر و دریانوردی می‌باشد. در واقع مرجع ملی پروتکل، سازمان حفاظت محیط‌زیست است و مقام صالح ملی، سازمان بنادر و دریانوردی می‌باشد که فعالیت‌های اجرایی پروتکل را به عهده دارد.

است.^{۳۶} علاوه بر آن، کشورهای متعاقد، مطابق پروتکل، تعهدات دیگری نیز دارند که در ذیل مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

۲-۲-۱- ایجاد سازکار منطقه‌ای

در طرح دریای خزر، وجود «یک مرکز منطقه‌ای» برای اجرای طرح، پیش‌بینی شده است که بعداً به «مکانیسم منطقه‌ای» (سازکار منطقه‌ای) تغییر عنوان داد. در ابتدا به‌عنوان یک مرکز فیزیکی معرفی شده بود و می‌بایست در یک منطقه مستقر می‌شد اما اکنون، به‌صورت سازکار منطقه‌ای مطرح است که در تمامی کشورها قابل اجرا می‌باشد. با این توضیح، اگر دبیرخانه در یک کشور مستقر باشد، این سازکار منطقه‌ای در تمامی کشورها قابل طرح است و یا اینکه می‌تواند بخشی از دبیرخانه باشد. به این صورت سازکار منطقه‌ای یک مرکز ثابتی نیست که برای همیشه در یک کشور مستقر شود. کشورها باید سازکار منطقه‌ای را ایجاد کنند و آیین‌نامه‌های مربوط به این سازکار در اجلاس طرف‌های متعاقد بررسی و متعاقباً تصویب شود.

۲-۲-۲- کمک برای مقابله با سوانح آلودگی نفتی

بر اساس ماده ۱۰ پروتکل، طرف متعاقدی که برای مقابله با یک سانحه آلودگی نفتی یا تهدید ناشی از چنین آلودگی، نیاز به کمک داشته باشد، می‌تواند از سایر طرف‌های متعاقد، به‌صورت کتبی و با مشخص کردن نوع مساعدت مورد درخواست، تقاضای کمک نماید. در این صورت، طرف‌های متعاقدی که از آنها درخواست کمک شده است، حداکثر مساعی خود را به‌عمل خواهند آورد تا جایی که امکانات آنها اجازه می‌دهد، این کمک‌ها را ارائه دهند.

لازمه مقابله با سانحه آلودگی نفتی، ورود و خروج سریع وسایل حمل‌ونقل و کارکنانی که در امر واکنش نسبت به سانحه آلودگی نفتی مشارکت دارند، به قلمرویی که سانحه در آن به وقوع پیوسته، می‌باشد؛ بنابراین هر طرف متعاقد باید تدابیر حقوقی و اداری لازم را برای تسهیل این امر، اتخاذ نماید. همچنین، کمک‌هایی که از سوی کشورها صورت می‌گیرد، هزینه‌هایی را دربردارد که باید مشخص گردد این هزینه‌ها، برعهده کشور درخواست‌کننده کمک است یا کشور کمک‌کننده بایستی آنها را تقبل نماید. برای مشخص نمودن مسئول پرداخت هزینه‌های کمک، باید صورت‌های مختلفی، به‌شرح ذیل را از یکدیگر تفکیک نمود

(ماده ۱۱ پروتکل):

۱- زمانی که کشور درخواست‌کننده کمک، به‌صورت کتبی درخواست کمک نماید، طرف‌های متعاقد هزینه‌های اقدام‌های مربوط به خود در مقابله با آلودگی را متقبل خواهند شد، مگر اینکه قبل از بروز سانحه آلودگی نفتی، موافقت‌نامه‌ای دوجانبه یا چندجانبه درخصوص ترتیبات مالی وجود داشته باشد و سپس طرف درخواست‌کننده کمک، هزینه فعالیت‌های ارائه کمک برای مقابله با سوانح نشت نفت را که هر طرف متعاقد بنا بر درخواست طرف متعاقد دیگر، تقبل کرده است، جبران خواهد نمود^{۳۷} (بندهای ۱، ۲ و ۳ ماده ۱۱ پروتکل)؛

۲- زمانی است که کشوری درخواست کمک نماید و درخواست کمک لغو گردد؛ در این صورت طرف متعاقد درخواست‌کننده کمک، هزینه‌هایی را که از قبل توسط طرف‌های متعاقد کمک‌کننده صورت گرفته یا تعهد شده است، تقبل خواهد کرد (بند ۳ ماده ۱۱ پروتکل)؛

۳- در صورتی که بدون درخواست کمک، یک طرف متعاقد به ابتکار خود برای ارائه کمک اقدام کرده باشد و طرف متعاقد دیگر نسبت به آن اعتراض ننماید، طرف متعاقد کمک‌کننده هزینه اقدام‌های خود را تقبل خواهد نمود (بند ۴ ماده ۱۱ پروتکل).

بنابراین زمانی بازپرداخت هزینه‌های کمک، توسط کشور متعاقد باید انجام شود که آن کشور، درخواست کمک کرده باشد و اگر بدون درخواست، کمک صورت گرفته باشد، بازپرداخت هزینه‌ها لازم نیست.

علاوه بر آن، در صورت اقتضاء، طرف متعاقد درخواست‌کننده و طرف متعاقد کمک‌کننده برای طرح دعوی جبران خسارت^{۳۸} علیه شخص ثالث همکاری خواهند نمود. (بند ۷ ماده ۱۱ پروتکل)

۲-۲-۳- سایر تعهدات کشورهای متعاقد پروتکل

طرف‌های متعاقد باید به‌صورت انفرادی یا مشترک، تمام اقدامات برای آمادگی و واکنش

۳۷. هزینه‌های اقدام‌های صورت‌گرفته از سوی یک طرف متعاقد بنا به درخواست طرف متعاقد دیگر، طبق قوانین ملی طرف متعاقد کمک‌کننده درمورد بازپرداخت این هزینه‌ها، به‌گونه‌ای منصفانه محاسبه خواهد شد، مگر آنکه به‌گونه دیگری توافق شده باشد. (بند ۶ ماده ۱۱ پروتکل)

۳۸. منظور طرح دعوی خسارت علیه آلوده‌کننده نفتی دریا می‌باشد.

نسبت به سوانح آلودگی نفتی را که برای اجرای این پروتکل ضرورت دارد، انجام دهند. مطابق بند ۳ ماده ۵ پروتکل، هر طرف متعاقد در صورت لزوم با همکاری نهادهای صنایع نفت و کشتیرانی، مقامات بندری و سایر نهادهای ذی‌ربط، حداقل تجهیزات از قبل نصب‌شده لازم^{۳۹} برای مقابله مؤثر با تخلیه نفت را تهیه کرده و در شرایط عملیاتی نگاه خواهد داشت. باتوجه به بند ۴ ماده ۵ پروتکل، هر طرف متعاقد به صورت انفرادی یا در چهارچوب همکاری دوجانبه یا چندجانبه، برنامه‌هایی را برای تمرین و آموزش کارکنان به منظور بهبود وضعیت آمادگی نهادهای مسئول مقابله با سوانح آلودگی نفتی تدوین خواهد کرد.^{۴۰} نهاد اصلی مسئول مقابله با سوانح آلودگی نفتی در کشور ایران، سازمان بنادر و دریانوردی است اما زمانی که برنامه‌ای برگزار می‌شود تمامی سازمان‌های ذی‌ربط از جمله سازمان حفاظت محیط‌زیست، شرکت ملی نفتکش ایران، شرکت نفت دریای خزر و وزارت نفت حضور می‌یابند.

۲-۲-۴- تبادل اطلاعات، نظام‌نامه‌های گزارش آلودگی و اقدامات عملیاتی

طبق ماده ۶ پروتکل، هر کشور متعاقد باید گزارش اجرای پروتکل آکتائو را به دبیرخانه تسلیم نماید. مشابه این ماده در کنوانسیون تهران نیز وجود دارد. لازم به ذکر است که گزارش اجرای کنوانسیون تهران، هنوز به دبیرخانه تسلیم نشده است، زیرا هنوز دبیرخانه به صورت دائمی نمی‌باشد و به صورت موقت در ژنو مستقر است^{۴۱}، به همین جهت فعالیت‌های دبیرخانه همچنان ضعیف است. در خصوص گزارش اجرای پروتکل نیز هنوز گزارشی به

۳۹. تعداد این تجهیزات، باید متناسب با خطر آلودگی باشد.

۴۰. گروه مطالعات توسعه پایدار و محیط‌زیست، پیشین، ۱۸.

۴۱. فقدان تأسیس دبیرخانه دائمی از دیگر چالش‌های پیش روی اجرایی شدن این کنوانسیون می‌باشد؛ به‌رغم اینکه چند سال از تصویب نهایی کنوانسیون زیست‌محیطی دریای خزر می‌گذرد ولی اعضای کنوانسیون نتوانسته‌اند اقدام به تأسیس دبیرخانه دائمی نمایند. در حال حاضر تمرکز تمام کشورها بر روی موضوع مستقر نمودن دبیرخانه به صورت دائمی در کشورهای منطقه می‌باشد. مقرر گردیده بود که از ابتدای سال ۲۰۱۵ م، آذربایجان دبیرخانه را در منطقه مستقر نماید و فعالیت‌های مربوط به آن را آغاز کند، اما هنوز اقدامی از سوی آن کشور در این خصوص صورت نگرفته است. در حال حاضر، اداره دبیرخانه موقت این کنوانسیون تا نهایی شدن مقر دائمی آن به‌عهده محیط‌زیست سازمان ملل متحد در ژنو است که با وجود گستره کاری و مذاکرات فراوان، تنها سه نفر از کارمندان سازمان ملل به صورت نیمه‌وقت فعالیت‌ها و مذاکرات را در دبیرخانه اداره می‌کنند. این در حالی است که اگر دبیرخانه در منطقه مستقر شود و تعداد نیروی متخصص بیشتری فعالیت‌های آن را اداره کنند، قطعاً کنوانسیون تهران به‌نحو مؤثری به اجرا در خواهد آمد.

دبیرخانه تسلیم نشده است.^{۴۲} همچنین طبق همین ماده، هر طرف متعهد باید اطلاعاتی^{۴۳} را به‌طور مستقیم یا از طریق سازکار منطقه‌ای در اختیار سایر طرف‌های متعهد قرار دهد؛ سوآلی که مطرح می‌شود این است که منظور از اینکه اطلاعات از طریق سازکار منطقه‌ای در اختیار دیگران قرار گیرد، چیست؟ همان‌گونه که بیان گردید، سازکار منطقه‌ای یا به‌صورت یک «مرکز منطقه‌ای» می‌باشد که در یک کشور مستقر است و یا به‌صورت «مکانیسم منطقه‌ای» می‌باشد که مرکز فیزیکی نیست بلکه سازکار آن در تمامی کشورها برقرار است. اگر سازکار منطقه‌ای به‌صورت یک مرکز منطقه‌ای مستقر باشد، اطلاعات به آن مرکز داده می‌شود و مرکز مذکور، گزارش‌ها را جمع‌آوری می‌نماید و در اختیار دیگران می‌گذارد. درواقع مرکز منطقه‌ای، مسئولیت دریافت و انتقال اطلاعات را به‌عهده دارد. در صورتی که چنین مرکز منطقه‌ای وجود نداشته باشد، اطلاعات به‌صورت مستقیم در اختیار دیگران قرار خواهد گرفت. مطابق ماده ۷ پروتکل، هر طرف متعهد باید «نظام‌نامه‌های گزارش آلودگی» داشته باشد که بر اساس آن اطمینان حاصل نماید که اشخاصی که مسئولیت کشتی‌های حامل پرچم آن را برعهده دارند و اشخاص مسئول واحدهای فراساحلی، بنادر دریایی و تأسیسات مرتبط با نفت، اطلاعات مربوط به هر واقعه اضطراری نشئت نفت را بدون تأخیر، به اطلاع مقامات ملی ذی‌ربط برسانند. همچنین، هر طرف متعهد باید دستورالعمل‌هایی را برای اشخاص مذکور^{۴۴} صادر کنند که آنها هرگونه حادثه مشاهده‌شده در دریا، بنادر دریایی یا تسهیلات مرتبط با نفت را که به نشئت نفت می‌انجامد و همچنین وجود لکه نفتی شناور را به مقام صالح ملی بدون تأخیر اطلاع دهند.^{۴۵} به‌صورت کلی، مطابق نظام‌نامه‌های گزارش آلودگی، اطلاع‌رسانی‌های مربوط به واقعه اضطراری نشئت نفت، در دو مرحله انجام می‌شود؛ مرحله اول، اطلاع‌رسانی اشخاص مسئول کشور به مقام‌های صالح ملی می‌باشد (مطابق بند ۱ تا ۳ ماده ۷ پروتکل)؛ مرحله دوم اطلاع‌رسانی هر طرف متعهد (مقام صالح ملی) به طرف‌های

۴۲. همان.

۴۳. الف - اطلاعات نظام ملی واکنش عملیاتی نسبت به آلودگی نفتی و شرح سازمان اداری مربوط به آماده‌سازی و مقابله با سوانح آلودگی نفتی و مسئولیت‌های هرکدام از مقام‌های تشکیل‌دهنده آن؛ ب - اطلاعات مربوط به راه‌های جدید جلوگیری از آلودگی دریا با نفت و اقدامات جدید مؤثر برای مقابله با آلودگی، از جمله نتایج برنامه‌های پژوهشی؛ پ - اطلاعات مربوط به سوانح عمده آلودگی نفتی.

۴۴. علاوه‌بر اشخاص مذکور، دستورالعمل‌ها باید به کشتی‌ها و هواپیماهای تجسس دریایی خود و همچنین به خلبانان و هواپیماهای کشور خود، صادر شود.

۴۵. همان.

متعهدهی است که احتمال می‌رود از این حادثه آسیب ببینند (مطابق بند ۴ ماده ۷ پروتکل). بر اساس ماده ۸ این پروتکل، هر طرف متعاقد در راستای نظام‌های ملی آمادگی و واکنش نسبت به نشت نفت، متعهد می‌شود در صورت بروز نشت نفت اقدام‌هایی از جمله ارزیابی در خصوص ماهیت، گستره و پیامدهای احتمالی سانحه آلودگی نفتی یا حسب مورد، نوع، مقدار تقریبی نفت، جهت و سرعت گسترش نشت نفت، هر اقدام عملی ممکن به منظور پیشگیری، کاهش و تا حد امکان محو آثار سانحه آلودگی نفتی، نظارت بر آلودگی نفتی و مطلع ساختن سایر طرف‌های متعاقد از تحولات مربوط به سانحه آلودگی نفتی، اقداماتی که به عمل آمده یا برنامه‌ریزی شده است و تشویق و حمایت از اجرای برنامه دریای خزر برای همکاری منطقه‌ای برای مقابله با آلودگی نفتی در موارد اضطراری را به عمل آورد.^{۴۶} در ضمن، هنگامی که اقدام‌هایی برای مقابله با آلودگی ناشی از نفت در موارد اضطراری به عمل می‌آید، تدابیر ممکن برای حفظ جان انسان‌ها، کشتی و واحدهای فراساحلی به عمل خواهد آمد.

۲-۲-۵- طرح دریای خزر

طبق بند ۴ ماده ۴ پروتکل آکتائو، از نظر اجرای عملیاتی، «طرح دریای خزر» در زمینه همکاری منطقه‌ای جهت مقابله با آلودگی نفتی در مواقع اضطراری توسط طرف‌های متعاقد وضع خواهد شد. طبق بند «ت» ماده ۸ پروتکل آکتائو، هر طرف متعاقد ذی‌ربط در راستای نظام‌های ملی آمادگی و واکنش نسبت به نشت نفت، متعهد می‌شود در صورت بروز نشت نفت، از اجرای طرح دریای خزر در زمینه همکاری منطقه‌ای جهت مقابله با آلودگی نفتی در موارد اضطراری حمایت نماید.^{۴۷} هدف از این طرح، تأسیس یک ساز کار^{۴۸} برای همکاری

۴۶. پورهاشمی و اکرامی، پیشین، ۷۲.

۴۷. طرح دریای خزر در زمینه همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی در موارد اضطراری می‌باشد. این طرح، در واقع عکس‌العمل فوری و مؤثر در مقابل سوانح آلودگی نفتی دریای خزر است؛ به موازات تهیه پیش‌نویس و مذاکرات برای پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی، طرف‌های این پروتکل، جلسات متعددی را برای طرح دریای خزر، برگزار کردند.

۴۸. به‌طور کلی طرح دریای خزر زمان وقوع سوانح آلودگی نفتی در دریای خزر با نشت نفت در دو حالت اجرا می‌گردد: ۱- زمانی که به محیط‌زیست کشورهای هم‌جوار با منبع سانحه، خسارت وارد می‌شود؛ و ۲- زمانی که با نشت نفت فقط یک کشور تحت تأثیر قرار می‌گیرد اما وسعت آن به حدی باشد که کشور منبع حادثه، از کشورهای دیگر درخواست کمک می‌کند. طرح مذکور باید توسط مقام عملیاتی یکی از طرفین در موارد زیر فعال گردد:

الف) رخداد یک سانحه آلودگی نفتی در قلمرو طرفی که برنامه را فعال نموده است؛ به‌گونه‌ای که این آلودگی، قلمرو طرف دیگر را تهدید نماید یا اینکه این آلودگی از قبل، قلمرو طرف دیگر را تحت تأثیر قرار داده باشد؛ ب)

متقابل به منظور اجرای بند ۴ ماده ۴ و بند ۱ ماده ۸ پروتکل آکنائو می‌باشد. بر همین اساس، مقامات صالح کشورهای متعاقد، بایستی واکنش‌های خود را نسبت به سوانح آلودگی نفتی دریایی با یکدیگر هماهنگ کنند. هدف عمومی از این طرح، سازمان‌دهی یک واکنش مؤثر و سریع به نشت عمده نفت به دریا می‌باشد که قلمرو یک یا چند کشور مرتبط را تحت تأثیر قرار می‌دهد یا ممکن است تحت تأثیر قرار دهد. به همین منظور میزان همکاری بین مقامات مسئول در سطح عملیاتی برای اجرای برنامه و تعیین کردن شروط مالی و روش‌های اجرایی مربوط به اقدامات مشترک در موارد اضطراری مشخص شده است.^{۴۹} به منظور دستیابی به این اهداف، باید اقداماتی، نظیر برگزاری دوره‌های آموزشی و مانورهای عملی در سطوح مختلف برای افرادی که در پیشگیری سوانح آلودگی نفتی شرکت دارند، از طریق اجرای طرح، انجام شود.

طرح دریای خزر برای فعالیت‌های مقام‌های مسئول هر کشور، سازمان‌دهی شده است. همچنین ساختار واکنش و تأسیس یک روش برای اجرای واکنش فردی در مقابله با سوانح آلودگی نفتی را مشخص می‌نماید. لازم به ذکر است که طرفین توافق می‌نمایند که واکنش در مورد یک حادثه آلودگی نفتی دریایی که در داخل سرزمین یکی از طرفین رخ می‌دهد، بر طبق قوانین ملی طرف مرتبط، هدایت گردد.^{۵۰} به عبارت دیگر، مطابق بند ۲ ماده ۵ پروتکل، هر طرف متعاقد، باید یک «طرح اضطراری ملی» را برای آمادگی و واکنش نسبت به سوانح آلودگی نفتی تهیه و اجرا کند. طرح اضطراری ملی بایستی شامل مواردی نظیر شرح سازمان اداری مربوط به آماده‌سازی و مقابله با سوانح آلودگی نفتی و مسئولیت‌های هر کدام از مقام‌های تشکیل‌دهنده آن و شناسایی منابع احتمالی آلودگی نفتی باشد.^{۵۱}

رخداد یک سانحه آلودگی نفتی در قلمرو طرفی که طرح را فعال نموده است؛ به گونه‌ای که این سانحه به‌تنهایی، به شدت از قابلیت‌های پاسخ‌گویی طرفی که با این قضیه مرتبط می‌باشد، پیشی بگیرد؛ (ج) بنا بر عقیده مقام عملیاتی یکی از طرفین، زمانی که منافع وی توسط یک سانحه آلودگی نفتی که در قلمرو طرف دیگر رخ داده است، تهدید می‌شود و زمانی که طرف یا طرف‌های دیگر، اقدام مناسبی را برای پاسخگویی به آن سانحه اتخاذ نکنند، آن طرف بعد از مشورت با طرف‌هایی که به‌واسطه وقوع سانحه، تحت تأثیر قرار گرفته‌اند، طرح را فعال می‌سازد. مقام عملیاتی طرفی که طرح را فعال نموده است، باید بلافاصله مقام‌های عملیاتی طرف‌های دیگر را نسبت به فعال‌سازی طرح مطلع سازد.

49. Karataeva, op.cit. 6.

50. Ibid. 7.

۵۱. در این رابطه، تصویب‌نامه هیئت‌وزیران جمهوری اسلامی ایران با عنوان «سامانه ملی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی در دریا و رودخانه‌های قابل کشتیرانی» مصوب ۱۳۹۱/۰۳/۲۳ به‌عنوان طرح ملی، ملاک عمل می‌باشد. هیئت‌وزیران در جلسه مورخ ۱۳۹۱/۰۲/۰۳ بنا به پیشنهاد وزارت راه و شهرسازی و به استناد

۲-۳- ارتباط پروتکل آکتائو با سایر موافقت‌نامه‌های بین‌المللی

در مقدمه پروتکل آکتائو «توجه به موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای در سایر مناطق جهان که هدف آنها مساعدت در مواقع سوانح آلودگی نفتی دریایی است»، مورد اشاره قرار گرفته است؛ بنابراین می‌توان گفت که تهیه‌کنندگان متن پروتکل، از مفاد سایر موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای، بهره گرفته‌اند و تجربه عملی آنها را در پروتکل منظور داشته‌اند.^{۵۲} علاوه بر موافقت‌نامه‌های

اصل ۱۳۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و به‌منظور اجرای تعهدات ناشی از قانون الحاق ایران به کنوانسیون بین‌المللی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی مصوب ۱۳۷۶، سامانه ملی مذکور را تصویب نمود. طرح ملی مقابله با آلودگی نفتی کشور جمهوری اسلامی ایران، توسط سازمان بنادر و کشتیرانی و با همکاری نهادها و ارگان‌های ذی‌ربط دریایی کشور از جمله سازمان حفاظت محیط‌زیست، تدوین شده است. ولی‌محمدی، پیشین، ۱۹۰.

سامانه ملی مذکور در اصل برای کنوانسیون بین‌المللی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی می‌باشد، اما از آن جهت که برای پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی، طرح ملی وجود ندارد، از این سامانه ملی استفاده می‌شود. در سامانه ملی مورد مطالعه، به سه طرح اشاره شده است که عبارتند از: ۱- طرح احتیاطی ملی؛ ۲- طرح احتیاطی استانی؛ و ۳- طرح اضطراری. باتوجه به ماده ۱ سامانه ملی، طرح احتیاطی ملی عبارت است از طرح جمهوری اسلامی ایران برای آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی. همچنین طرح احتیاطی استانی عبارت است از طرح آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی در دریا برای هریک از استان‌های ساحلی واقع در مناطق تحت پوشش طرح احتیاطی ملی. طرح اضطراری نیز طرحی است که به‌منظور مقابله سریع و مؤثر در برابر سوانح منجر به آلودگی نفتی توسط کشتی‌ها، نفتکش‌ها، سکوها، تأسیسات یا جزایر مصنوعی (ثابت و شناور) تهیه می‌گردد. بر همین اساس، مطابق بند ب ماده ۳ سامانه ملی، «کارگروه هماهنگی مقابله با آلودگی نفتی» باید طرح‌های احتیاطی ملی و استانی مقابله با آلودگی نفتی به تفکیک سطوح و طرح اضطراری مقابله با آلودگی نفتی را تصویب نماید.

همچنین منظور از طرح اضطراری، همان طرح محلی می‌باشد که به‌منظور مقابله سریع و مؤثر فعال می‌شود. در رابطه با طرح‌های محلی باید گفت که سازمان بنادر و دریانوردی، تمام کشتی‌ها را موظف کرده است که طرح اضطراری داشته باشند اما در رابطه با سکوها و تأسیسات نفتی هنوز در حال برنامه‌ریزی می‌باشند و صرفاً برخی از سکوها نفتی دارای طرح اضطراری هستند.

سامانه ملی ایران قدیمی‌تر و مؤثرتر از کشورهای دیگر می‌باشد، این سامانه به‌عنوان طرح ملی مطرح است. هر استانی نیز باید یک طرح استانی داشته باشد و هر بندر نیز در هر استان لازم است طرح محلی خود را باتوجه به شرایط زیست‌محیطی، موقعیت جغرافیایی و میزان و منابع آلودگی داشته باشد. ممکن است در منطقه‌ای سانحه آلودگی نفتی پیش بیاید و با فعال کردن طرح استانی، قابل کنترل باشد و نیازی نباشد تا طرح ملی فعال گردد؛ زیرا فعال کردن این طرح، هزینه‌های خاص خود را دارد که باید متناسب با میزان آلودگی نفتی باشد. در حال حاضر، طرح ملی ایران تصویب شده است و اجرا می‌شود. همچنین طرح استانی و محلی نوشته شده است و آماده تصویب می‌باشد. البته لازم به ذکر است که به گفته سازمان بنادر و دریانوردی، طرح‌های استانی تهیه‌شده در عمل در حال اجرا می‌باشند.

۵۲. لازم به ذکر است که در پروتکل آمادگی، واکنش و همکاری منطقه‌ای در مبارزه با سوانح آلودگی نفتی به

منطقه‌ای، در پروتکل آکتائو، کنوانسیون‌های بین‌المللی مربوط و به‌ویژه کنوانسیون‌های راجع به آماده‌سازی و واکنش نسبت به سوانح آلودگی نفتی و مسئولیت و جبران خسارت صدمات ناشی از آلودگی هم مورد توجه قرار گرفته‌اند. این مقاله، به‌جهت اهمیت جایگاه دو کنوانسیون بین‌المللی «آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی ۱۹۹۰» و کنوانسیون بین‌المللی «جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی‌ها (مارپل ۷۳/۷۸)» در تهیه پروتکل آکتائو، به تحلیل آنها پرداخته است. دلیل دیگر گزینش کنوانسیون‌های مذکور، اشاره مقدمه پروتکل به «کنوانسیون‌های راجع به آماده‌سازی و واکنش نسبت به سوانح آلودگی نفتی» است. علاوه‌بر آن، همان‌گونه که بیان گردید، بیشتر آلودگی نفتی دریایی ناشی از کشتی‌ها می‌باشد که کنوانسیون مارپل به این موضوع پرداخته است.

بر اساس ماده ۹ پروتکل، هر طرف متعهد، می‌بایست اقدام‌های لازم را به‌عمل آورد تا اطمینان حاصل کند که کشتی‌های حامل پرچم آن کشور، «طرح اضطراری آلودگی نفتی» را به‌گونه‌ای که مطابق مقررات بین‌المللی مربوطه مورد نیاز است، داشته باشد. از جمله مقررات بین‌المللی مورد اشاره، کنوانسیون بین‌المللی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی ۱۹۹۰ م، می‌باشد که در قسمت الف بند ۱ ماده ۳، بیان داشته است: «هر عضو، کشتی‌هایی را که محق به برافراشتن پرچم آن هستند، ملزم خواهد نمود که طرح اضطراری آلودگی نفتی در کشتی را که مقررات مصوب سازمان برای این منظور مقرر کرده، طبق مقررات مزبور داشته باشند.» علاوه‌بر آن، هر طرف متعهد، فرماندهان کشتی‌های حامل پرچم خود را موظف خواهد کرد که در صورت بروز سانحه آلودگی نفتی، از «نظام‌نامه‌های مندرج در طرح اضطراری» تبعیت کرده و به‌ویژه اطلاعات دقیق درباره کشتی و محموله آن را با اقداماتی که قرار است به‌موجب ماده ۸ این پروتکل اتخاذ شود، به اطلاع مقام‌های صالح ملی برسانند و با آنان همکاری کنند.^{۵۳} همچنین هر طرف متعهد، از مسئولان واحدهای فراساحلی، مقام‌ها یا مسئولان فراساحلی و مسئولان تأسیسات مرتبط با نفت خود خواهد خواست که طرح‌های اضطراری آلودگی نفتی را تهیه نمایند.

مطابق ماده ۲۰ پروتکل، هیچ‌یک از مفاد این پروتکل، به حقوق و تعهدات طرف‌های متعهد به‌موجب سایر موافقت‌نامه‌های بین‌المللی که طرف‌ها عضو آن هستند، لطمه‌ای وارد

نمی‌سازد. در این راستا، با وجود موارد هم‌پوشانی^{۵۴} تاکنون تعارضی در عمل پیش نیامده است، زیرا در مسائل محیط‌زیستی، تمام این موافقت‌نامه‌ها در یک راستا و هدف حرکت می‌کنند.

نتیجه

آسیب‌پذیری زیست‌بوم دریای خزر به دلیل بسته بودن محیط آن، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و اختلاف در رژیم حقوقی این دریا و افزایش اکتشاف، استخراج و حمل‌ونقل دریایی نفت باعث شده است تا مسائل زیست‌محیطی دریای خزر به‌خصوص موضوع آلودگی نفتی آن، مورد تأکید و توجه قرار بگیرد. کنوانسیون تهران، به‌عنوان اولین سند منطقه‌ای در سال ۱۳۸۲ توسط کشورهای ساحلی دریای خزر به امضاء رسید. این کنوانسیون با هدف جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی محیط زیست دریای خزر، کشورهای ساحلی را متعهد و ملزم به اتخاذ تدابیر مناسب در این زمینه کرده است. تدوین کنوانسیون، راهی جهت همکاری برای حفظ محیط‌زیست دریای خزر و الگویی برای رسیدن به سایر توافقات در این منطقه است؛ بنابراین، لازم‌الاجرا شدن این کنوانسیون، به تنهایی نمی‌تواند عاملی در جهت مقابله و کاهش آلودگی نفتی دریای خزر شود و این مهم، با تنظیم و اجرای پروتکل‌های الحاقی پیش‌بینی شده برای آن، میسر خواهد بود.

پروتکل آکتائو به برخی از مشکلات ناشی از فعالیت‌های نفتی، به رفع آثار نشت نفت و مدیریت شرایط اضطراری می‌پردازد. این پروتکل زمانی اجرا می‌شود که سانحه آلودگی نفتی در دریای خزر به وقوع بپیوندد، مع‌هذا لازم است به راهکارهای پیشگیرانه در آن، بیشتر توجه شود.

ایجاد سازکار منطقه‌ای به‌جای یک مرکز فیزیکی منطقه‌ای برای اجرای پروتکل، راهکاری مؤثر می‌باشد. در این صورت، زمانی که دبیرخانه در یک کشور مستقر شود، سازکار

۵۴. در حال حاضر بین این پروتکل و یک موافقت‌نامه‌ای که کشورهای حاشیه دریای خزر - رؤسای جمهور کشورها - با عنوان «موافقت‌نامه همکاری در شرایط اضطراری در دریای خزر» امضاء کردند، هم‌پوشانی وجود دارد که در جلسه مورخ ۱۳۹۶/۰۳/۲۷ در باکو بین نمایندگان محیط‌زیستی کشورها برگزار شد، این بحث مطرح گردید. لازم به ذکر است که موافقت‌نامه امضاء شده بین کشورها به موضوع «همکاری در شرایط اضطراری» اشاره دارد که مجری این موافقت‌نامه وزارت کشور است، در حالی که مجری پروتکل مورد مطالعه، سازمان بنادر و دریانوردی می‌باشد. موافقت‌نامه مذکور شرایط اضطراری را به‌صورت کلی مدنظر قرار می‌دهد اما در پروتکل آکتائو، شرایط اضطراری مربوط به آلودگی نفتی، به‌طور خاص، مطرح می‌باشد.

منطقه‌ای در تمام کشورها برقرار می‌شود؛ بدین ترتیب تمام کشورهای ساحلی خزر، خود را ملزم می‌دانند که به تعهدات ناشی از کنوانسیون تهران و پروتکل آکتائو عمل نمایند.

ضروری است طرف‌های متعاقد پروتکل آکتائو، به صورت مشترک، دستورالعمل‌هایی را برای جنبه‌های عملیاتی و فنی اقدام مشترک، تدوین و وضع نمایند. در حال حاضر، هنوز دستورالعملی در این رابطه وضع نشده است. بدین جهت، وضع دستورالعمل‌های مذکور، باید در اولویت برنامه‌های سازمان‌های مسئول طرف‌های متعاقد قرار گیرد، زیرا در صورت فقدان این دستورالعمل‌ها، پروتکل آکتائو، در عمل قابلیت اجرایی محدودی دارد.

اجرای پروتکل آکتائو نیازمند تأمین منابع مالی و فراهم نمودن امکانات و تجهیزات مورد نیاز می‌باشد. یکی از راه‌های تأمین نیازهای مذکور، برگزاری جلسات با سازمان‌های بین‌المللی از جمله سازمان بین‌المللی دریانوردی و شرکت‌های نفتی بزرگ و تقاضای همکاری و کمک از آنها می‌باشد. همچنین، ضروری است بخشی از درآمدهای نفتی، به حفظ محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی نفتی اختصاص داده شود؛ در این راستا، درآمدهای مذکور باید به یک نهاد منطقه‌ای سپرده شود نه به دولت‌های ساحلی؛ نهادی که بتواند از این سرمایه صرفاً در جهت حفظ محیط‌زیست دریای خزر به‌خصوص در برابر آلودگی نفتی، استفاده مؤثر نماید. حفظ محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی نفتی هزینه‌هایی دارد که باید به‌طور مشترک تأمین شود؛ لذا اداره مشترک این حوزه آبی، راه‌حل مناسب‌تری برای حفظ محیط‌زیست آن است. در این راستا، ایجاد یک صندوق بین‌المللی به‌خصوص برای شرکت‌های نفتی فعال در منطقه، جهت تأمین سرمایه لازم برای مقابله با آلودگی نفتی دریای خزر ضرورت دارد. همچنین کمک‌های مالی سازمان‌های بین‌المللی می‌تواند بخشی از هزینه‌های حفاظت از محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی نفتی را تأمین نماید؛ در این راستا کنوانسیون تهران، امکان همکاری کشورهای ساحلی با نهادهای بین‌المللی، از جمله بانک جهانی را فراهم کرده است.

تقسیم مسئولیت در اجرای پروتکل، نقش مهمی دارد؛ به این معنا که با ایجاد نهادهای فرعی مورد نیاز، آمادگی لازم جهت اجرای مفاد پروتکل فراهم گردد. این مهم در قسمت ج بند ۱ ماده ۱۲ پروتکل، پیش‌بینی شده است اما در حال حاضر نهادهای فرعی، برای این موضوع، ایجاد نشده است.

پیش‌نویس طرح دریای خزر، بر اساس بند ۴ ماده ۴ و بند ۸ پروتکل آکتائو، در زمینه همکاری منطقه‌ای جهت مقابله با آلودگی نفتی در مواقع اضطراری توسط طرف‌های

متعاقد تدوین شده است. طرح مذکور، راهکارهای مؤثری در زمینه مشخص کردن میزان همکاری بین مقامات مسئول در سطح عملیاتی، تقسیم کردن مسئولیت و مراکز پاسخگویی مشترک پیش‌بینی کرده است. آخرین نسخه طرح دریای خزر، مربوط به سال ۲۰۱۷ م بود که طرح مذکور آماده امضاء شدن می‌باشد، اما هنوز امضاء نشده است و مهم‌ترین مانع امضاء شدن آن، اختلاف کشورها در موضوع عدم استقرار دبیرخانه در منطقه می‌باشد. در واقع مستقر نمودن دبیرخانه در منطقه، برگزاری نشست در سطح وزراء و نهایی شدن طرح دریای خزر، از موضوعاتی هستند که به یکدیگر متصل می‌باشند. در صورت نهایی شدن طرح دریای خزر، گامی مؤثر در جهت حفظ محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی نفتی برداشته خواهد شد و زمینه‌های اجرایی شدن کنوانسیون تهران و پروتکل آکتائو فراهم می‌شود.

در عمل بسیاری از فعالیت‌های علمی، اجرایی و اساسی که بر اساس کنوانسیون تهران بایستی برای حفاظت از محیط‌زیست دریای خزر در برابر آلودگی نفتی انجام شود، معلق به مستقر شدن دبیرخانه به صورت دائمی در منطقه، گردیده است. از آنجاکه دبیرخانه، نقش و وظایف بسیار مهمی در اجرای کنوانسیون تهران دارد، ایجاد یک نهاد کارآمد، تحت عنوان دبیرخانه محیط‌زیست خزر ضروری است. وظایف دبیرخانه مزبور عبارت خواهد بود از ایجاد شبکه مشترک اطلاع‌رسانی منطقه‌ای، تشکیل صندوق حمایتی برای انجام پروژه‌های مبارزه با آلودگی، ارزیابی مالی اجرای پروژه، هماهنگی و تخصیص بودجه برای پروژه‌های علمی مربوط به آلودگی، جهت دهی به توسعه منابع انسانی برای مقابله با آلودگی، هماهنگی با سازمان‌های بین‌المللی ذی‌ربط جهت جلب مشارکت آنها در پروژه‌های آلودگی منطقه، همکاری نظام‌مند با نهادهای بین‌المللی، پایش آلودگی دریا، بررسی کارنامه دولت‌ها از جهت میزان پایبندی به کنوانسیون. همچنین، از آنجاکه کشورهای ساحلی دریای خزر در جهت اجرای تکلیفی که کنوانسیون تهران و پروتکل الحاقی به آن، قرار داده است، باید گزارش وقوع سانحه نفتی و اقدامات عملیاتی را به دبیرخانه ارائه دهند، بنابراین استقرار دبیرخانه و ارائه گزارش‌ها به صورت منظم و دقیق به آن، ضرورت دارد. اگرچه از سال ۲۰۱۴ م به مدت چهار سال یعنی تا سال ۲۰۱۸ م، آذربایجان به عنوان اولین کشور به ترتیب اولویت حروف الفبای انگلیسی، می‌بایست دبیرخانه را در منطقه مستقر نماید؛ اما این کشور هنوز اقدامی در این راستا ننموده است. حال باتوجه به اینکه دوره چهارساله آذربایجان به اتمام رسیده است، سازمان محیط‌زیست ایران پیشنهاد نموده است که از سال ۲۰۱۹ م ایران متولی استقرار دبیرخانه در منطقه شود تا با این اقدام، گامی مؤثر برای اجرایی کردن کنوانسیون تهران با

هدف حفظ محیط‌زیست دریای خزر از آلودگی نفتی، برداشته شود.

وضع قوانین به‌تنهایی نمی‌تواند محیط‌زیست دریای خزر را از آلودگی‌های نفتی حفظ نماید، بلکه مراجع محیط‌زیستی ملی باید برنامه‌های مؤثر و قابل‌اجرایی در این زمینه داشته باشند و وظایف خود را در چهارچوب همکاری با یکدیگر و با دیگر سازمان‌های محیط‌زیستی منطقه‌ای و بین‌المللی، انجام دهند. علاوه بر آن نباید از نقش سازمان‌های غیردولتی در این حوزه، غافل ماند و می‌بایست سازمان‌های فعال غیردولتی را شناسایی نمود و از برنامه‌های آنها حمایت کرد.

نیروی انسانی متخصص، یکی از مهم‌ترین عواملی است که مقابله با آلودگی‌های نفتی دریای خزر را ممکن می‌سازد. در بند ۴ ماده ۵ پروتکل الحاقی به کنوانسیون تهران، تدوین برنامه‌هایی برای تمرین و آموزش کارکنان به‌منظور بهبود وضعیت آمادگی نهادهای مسئول مقابله با سوانح آلودگی نفتی، موردتوجه قرار گرفته است. در این خصوص، برنامه‌های ملی به اجرا می‌رسند اما هنوز برنامه‌های منطقه‌ای صورت نگرفته است. سازمان بنادر و دریانوردی با حمایت سازمان بین‌المللی دریانوردی، هر ساله مانورهای آموزشی و تمرینی در سطح ملی برگزار می‌کند که مسئولان سازمان حفاظت محیط‌زیست نیز در این مانورها شرکت می‌کنند. در طرح دریای خزر مورد اشاره در پروتکل مذکور نیز به برگزاری دوره‌های آموزشی و مانورهای عملی در سطوح مختلف برای افرادی که در پیشگیری سوانح آلودگی نفتی شرکت دارند، توجه شده است.

بر اساس پروتکل آکتائو که از مهم‌ترین پروتکل‌های الحاقی به کنوانسیون تهران است، متعهدین باید تدابیر مناسب جهت آمادگی و مقابله با سوانح آلودگی نفتی، طرح دریای خزر، طرح اضطراری ملی، سازکارهای منطقه‌ای و دستورالعمل‌هایی برای جوانب کاربردی، عملیاتی و فنی را ایجاد نمایند. اولین گام برای اجرایی کردن پروتکل مذکور، تدوین «طرح دریای خزر» است؛ این طرح، عکس‌العمل فوری و مؤثر درمقابل سوانح آلودگی نفتی دریای خزر می‌باشد. متن نهایی طرح دریای خزر، آماده امضاء شدن است اما هنوز امضاء نگردیده است؛ مهم‌ترین مانع امضاء شدن طرح مذکور، عدم استقرار دبیرخانه به‌صورت دائمی در منطقه می‌باشد. نهایی شدن طرح دریای خزر، می‌تواند زمینه‌های اجرای مؤثر کنوانسیون تهران و پروتکل الحاقی به آن را فراهم کند.

همان‌گونه که در مقدمه پروتکل نیز اشاره شده است، باید به موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای مربوط به سوانح آلودگی نفتی دریایی و کنوانسیون‌های بین‌المللی عام راجع به آماده‌سازی و

واکنش نسبت به سوانح آلودگی نفتی توجه گردد. در همین راستا، ضروری است «طرح اضطراری آلودگی نفتی» مورداشاره در کنوانسیون بین‌المللی «آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی ۱۹۹۰ م»، قابلیت اجرایی پیدا کند و دولت‌ها بر اجرای این طرح، نظارت داشته باشند. از سوی دیگر، از آنجاکه عمده‌ترین منشأ آلودگی نفتی دریای خزر، سوانح مربوط به کشتی‌ها و نفتکش‌ها می‌باشد، باید کنوانسیون مارپل، موردتوجه قرار گیرد. لازم به ذکر است که ایران عضو هر دو کنوانسیون مذکور می‌باشد و در وضع قوانین منطقه‌ای، مفاد این کنوانسیون‌ها را در کانون توجه قرار داده است؛ از جمله آنکه در تدوین پروتکل آکتائو، از کنوانسیون‌های بین‌المللی مذکور، بهره گرفته شده است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آقاسیدجعفر کشفی، مونا. حقوق محیط‌زیست و توسعه پایدار صنعت نفت و گاز. تهران: مجد، ۱۳۹۷.
- امیدی، علی. «ضرورت عملیاتی کردن سازکارهای نظارتی و اجرایی کنوانسیون محیط‌زیست دریای خزر». *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز* ۷۱ (۱۳۸۹): ۱-۱۶.
- پورهاشمی، سید عباس، عطیه اکرامی. «بررسی چالش‌های حقوقی کنوانسیون تهران درباره حفاظت محیط‌زیست دریای خزر». *راهبرد* ۶۹ (۱۳۹۲): ۶۵-۸۶.
- ساک، زهرا. *آلودگی دریای خزر و مسئولیت حقوقی کشورهای پیرامون آن*. تهران: گیوا، ۱۳۹۶.
- سیم‌بر، رضا. «بحران زیست‌محیطی و امنیت دریای خزر». *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز* ۴۰ (۱۳۸۱): ۱۲۹-۱۴۴.
- عباسی ترکمانی، محمدرضا. «آلودگی دریای خزر؛ لزوم احترام به قواعد بین‌المللی محیط‌زیست و مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها». *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز* ۲۷ (۱۳۷۸): ۵۹-۸۲.
- گروه مطالعات توسعه پایدار و محیط‌زیست. *محیط‌زیست دریای خزر. الزامات کنوانسیون تهران؛ دستاوردها و چالش‌ها*. تهران: معاونت پژوهش‌های روابط بین‌الملل مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۵.
- مستقیم، بهرام. *حفظ محیط‌زیست دریای خزر راهکارهای دیپلماتیک*. تهران: وزارت امور خارجه، ۱۳۸۴.
- ممتاز، جمشید، معصومه سیف افجه‌ای. «کنوانسیون چارچوب تهران در خصوص حمایت از محیط‌زیست دریای خزر». *سیاست خارجی* ۴ (۱۳۹۵): ۶۷۳-۶۹۰.
- ولی محمدی، محمد. «مقابله با آلودگی زیست‌محیطی دریای خزر در پرتو حقوق بین‌الملل با تأکید بر آلودگی نفتی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۵.

ب) منابع خارجی

- Bayramov, Agha. "Great Game Visions and the Reality of Cooperation around Post-Soviet Transnational Infrastructure Projects in the Caspian Sea Region." *East European Politics* 35 (2019): 1-24. Last Accessed August 2019. doi: 10.1080/21599165.2019.1612372
- Christou, Michalis. *Safety of Oil and Gas Operation: Lessons from Past Accident Analysis*. European Union: Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012.
- Efendiyeva, I.M. "Ecological Problems of Oil Exploitation in the Caspian Sea Area." *Journal of Petroleum Science and Engineering* 28(4) (2000): 227-231.
- Joint E&P Forum and UNEP. *Environmental Management in Oil and Gas Exploration; an Overview of Issues and Management Approaches*. UK: Oxford, 1997.
- Karataeva, Elena. "Can the Caspian Sea Survive Its Own Oil-Environmental Regulation of the Offshore Oil and Gas Industry in the Caspian Sea." *The International Journal of Marine & Coastal Law* 29(3) (2014): 415-456.

Pak, Ali and Manuchehr Farajzadeh. "Iran's Integrated Coastal Management Plan: Persian Gulf, Oman Sea and Southern Caspian Sea Coastlines." *Ocean & Coastal Management* 50(9) (2007): 754-773.

Tehran Convention. "Caspian Sea Plan Concerning Regional Co-operation in Combating Oil Pollution in Cases of Emergency (2017)." <http://www.tehranconvention.org/IMG/pdf/Aktau_Protocol.pdf> (Last Accessed August 2, 2019).

Zonn, Igor S. *Engineering Research Production Center on Water Management, Land Reclamation and Ecology - Handbook of Environmental Chemistry*. Berlin: Springer, 2005.